

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA`LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI**

**GULCHEHRA G`AFFAROVA
ILYOS SIDDIQOV**

**IJTIMOIIY-SIYOSIY JARAYONLARNI
PROGNOZLASH VA MODELLASHTIRISH**

Darslik

CHIRCHIQ - 2024

G.G'. G'affarova, I.B. Siddiqov. Ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni prognozlar va modellashtirish / darslik. – Toshkent: “ISHONCHLI HAMKOR”, 2024. – 325 b.

Mazkur darslik “Ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni prognozlar va modellashtirish” fani predmetini o‘rganishga bag‘ishlangan bo‘lib, unda ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni modellashtirishning nazariy asoslari bilan birga ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni prognozini ishlab chiqish yo‘llari, prognozlashning metodologik asoslari, jamiyatning ijtimoiy-siyosiy rivojlanish yo‘llarini real baholash, bu rivojlanishning maqbul boshqaruv yechimlarini ilmiy asoslash uchun ustuvor variantlari, ijtimoiy rivojlanish yo‘nalishlarini miqdor va sifat jihatdan tahlili, siyosiy bashorat qilish, modellashtirishga nazariy va uslubiy yondashuvlar kabi masalalar qamrab olingan. Shuningdek, darslikda “Ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni prognozlar va modellashtirish” fanidan mashg‘ulotlar mazmunini magistrarga tushunarli tarzda, oddiy uslubda yoritilgan.

Ushbu darslik ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni prognozlari va modellashtirish masalalarini o‘rganuvchi talabalar, tadqiqotchilar va ijtimoiy-gumanitar soha masalalari bilan qiziqqan keng kitobxonlar ommasiga mo‘ljallangan.

Taqrizchilar:

FarDU professori, pedagogika fanlari doktori, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan madaniyat xodimi T.A. Egamberdiyeva

N.A. Nazarov CHDPU, “Milliy g‘oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi” kafedrası professori, falsafa fanlari doktori (DSc)

ISBN 978-9910-780-17-2

KIRISH

Jahonda bugungi kunda bir qator global muammolar – iqtisodiy inqirozlar, ekologik halokatlar, diniy fundamentalizm, ekstremizm, terrorizm, «ommaviy madaniyat»ning ta'sirida sodir bo'layotgan ma'naviy bo'hronlar insoniyat kelajagiga, xalqaro xavfsizlikka tahdid solmoqda. Shuningdek, hozirgi kunda fan-texnika yutuqlari, globallashuv sharoitida ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni prognozlashtirish va modellashtirish – bu o'tmishni, hozirgi zamonning rivojlanish qonuniyatlari, tendensiyalariga asoslangan holatda keladjakni oldindan ilmiy bilish va istiqboldagi rivojlanish maqsadlarini va vazifalarini aniqlashdan iborat. Prognozlash mamlakat ijtimoiy-siyosiy jarayonlarini rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Bu fan boshqaruv yechimlarini tanlashda asos bo'lib xizmat qiladi, kelajak maqsadlariga erishish uchun hozirgi paytda ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga ta'sir etish yo'llarini aniqlaydi.

Global o'zgarishlar va ularning o'ziga xos ta'sirini aniqlash masalalariga oid tadqiqotlar natijasida «kelajak olami», «ijtimoiy taraqqiyot», «megatendensiya», «futurologik voqelik», «sanoatlashuvdan keyingi jamiyat», «postindustrial jamiyat», «axborotlashgan jamiyat» tushunchalarining metodologik asoslariga oid bir qator konseptual g'oyalar tahlil etilgan. Shu bilan birga, hozirgi davrda dunyoda, ayniqsa rivojlangan mamlakatlarda zamonaviy tarixning asosiy tendensiyalarini bashoratlash, shu asosda bashoratning nazariy-metodologik asoslari, uning ilmiy bilishdagi o'rni, kelajakni ilmiy bilishdagi imkoniyatlari kabi masalalarga alohida e'tibor qaratilmoqda.

“Prognozlash” – ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni tartibga solish jarayonining yana bir bosqichi yoki mamlakat ijtimoiy-siyosiy rivojlanish dasturini ishlab chiqishning bir qismidir. Shu bilan birga bu nisbatan mustaqil fan bo'lib, o'ziga xos bir qancha belgilari bilan farqlanadi: birinchidan, prognozlar direktiv xarakterga ega emas, ularning miqdor baholari asosan ehtimollik xarakteriga ega, ular ko'proq darajada sodir bo'lgan rivojlanish muammolarini aniqlashga va ularni yechish yo'llarini izlashga qaratilgan.

Mamlakatimizda tinchlik va barqarorlikni mustahkamlash, jamiyatning barqaror taraqqiyotini ta'minlash, barcha sohalarni rivojlantirish istiqbollari va ustuvor vazifalarini oldindan belgilash hamda kelajakni ilmiy o'rganishning kuchli mexanizmlari yaratildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev rahbarligida O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish

bo'yicha Harakatlar strategiyasi□ hamda Taraqqiyot strategiyasi ishlab chiqildi va kelajakda jamiyatni taraqqiy ettirishning ustuvor vazifalari nazariy jihatdan asoslab berildi. Darhaqiqat, shuni alohida ta'kidlash lozimki, jahon tajribasiga nazar tashlasak, biron-bir jamiyat, davlat ma'lum bir oldindan belgilanmagan maqsadlarsiz yuksak taraqqiyotga erisha olmaydi. Ijtimoiy tizimning hozirgi holatini bilish, uning faqat o'tmishini emas, balki kelajagini bilish uchun ham kalit bo'lib xizmat qiladi. Shu boisdan, ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni prognozlash va modellashtirishni tadqiq etish hamda ilmiy-nazariy ahamiyatga ega bo'lgan xulosalarni ishlab chiqish dolzarb vazifa hisoblanadi. Zero, kelajakni bashorat qilish, o'z navbatida, hozirgi davrning maqsad va vazifasini to'g'ri belgilash uchun ham asos bo'lib xizmat qiladi.

“Ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni prognozlash va modellashtirish” fanining predmeti – prognozlashtirish obyektining rivojlanish qonuniyatini o'tmishi asosida o'rganib, bugun bir ijtimoiy majmua va uning tarkibiy qismlari obyektiv asoslangan rivojlanish holatlari va tendensiyalarining vaqt va fazodagi miqdor va sifat darajalarini aniqlashdir.

Darslikning maqsadi – magistrlarda siyosiy bashorat qilish, va modellashtirishga nazariy va uslubiy yondashuvlar, bashoratli modellarni yaratish bo'yicha uslubiy ko'nikmalar haqida batafsil tushunchalarni shakllantirish hamda ularda ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni o'rganish, tahlil qilish, tartibga solish, boshqarish, rejalashtirish va prognozlash asosida ijtimoiy-siyosiy munosabatlarni takomillashtirish bo'yicha xulosa va tavsiyanomalar ishlab chiqishga o'rgatishdan iborat. Shu bilan birga, yoshlarni zamonaviy fan yutuqlariga asoslangan bilimlar bilan qurollantirish hamda ularda ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni o'rganish, tahlil qilish, tartibga solish, boshqarish, rejalashtirish va prognozlash asosida ijtimoiy-siyosiy munosabatlarni takomillashtirish bo'yicha xulosa va tavsiyanomalar ishlab chiqishga o'rgatishdan iborat.

Darslikning vazifasi - jamiyatning ijtimoiy-siyosiy rivojlanish yo'llarini real baholash, bu rivojlanishning maqbul boshqaruv yechimlarini ilmiy asoslash uchun ustuvor variantlarni aniqlashdir. Bundan tashqari, u ijtimoiy rivojlanish yo'nalishlarini miqdor va sifat jihatdan tahlil qiladi, muammolarni, yangi jarayon va holatlarni o'rganadi, ijtimoiy-siyosiy rivojlanishning ehtimoiy yo'nalishlarini belgilaydi, imkoniyatlarni baholaydi, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ilmiy-texnik bosh yo'nalishlarni asoslaydi. Shuningdek, siyosiy bashorat qilish, va modellashtirishga nazariy va uslubiy yondashuvlar,

bashoratli modellarni yaratish bo'yicha uslubiy ko'nikmalar haqida batafsil tushunchalarni shakllantirishdir.

“Ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni prognozlash va modellashtirish” darslikni o'rganish jarayonida talabalar kursni muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan quyidagi asosiy tushunchalarni o'zlashtirishi kerak: ijtimoiy prognozlash, bashorat qilish, ijtimoiy modellashtirish, ijtimoiy model, ijtimoiy dizayn, loyiha, loyihani boshqarish, investitsiyalar, loyiha sikli, loyiha ishtirokchilar, loyiha konsepsiyasi, loyiha tahlili, biznes-reja, loyiha ofisi, loyiha marketingi, loyiha ekspertizasi, investitsiya loyihalarining samaradorligini baholash, loyihani rejalashtirish va boshqalar.

Darslikda ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni modellashtirishning nazariy asoslari bilan birga ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni prognozini ishlab chiqish yo'llari, prognozlashning metodologik asoslari kabilar o'z aksini topgan. Ushbu darslik talabalar, tadqiqotchilar va ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni prognozlash sohasi bilan qiziqqan keng kitobxonlar ommasiga mo'ljallangan.

1-mavzu. IJTIMOIIY JARAYONLARNI BASHORAT QILISHNING METODOLOGIK ASOSLARI REJA

- 1. Ijtimoiy prognozlash va modellashtirish o‘quv intizomi sifatida.**
- 2. Ijtimoiy prognozlash va modellashtirishning sotsiologik va ijtimoiy asoslari.**
- 3. Bashorat qilish va modellashtirish imkoniyatlari.**
- 4. Ijtimoiy jarayonlarni prognozlash va modellashtirish uchun qo‘llaniladigan uslubiy yondashuvlar: funksional, tizimli va tarkibiy-funksional.**

Bugungi kunda jamiyat uchun ijtimoiy rivojlanishni boshqarish asosiligi va samaradorligini ta’minlash nazariy ishlanmalar sohasida ham, amaliyot sohasida ham eng dolzarb vazifalardan biriga aylandi. Keyinchalik bu muammo tadqiqotchilar e’tiborini tortdi, ammo jamiyat hayotining har qanday sohasida innovatsiyalar va ishning yangi texnologiyalariga e’tibor berish bilan ajralib turadigan zamonaviy bosqich ham ushbu amaliyotni amalga oshiradi.

Bizning zamonaviy jamiyatimiz bozor munosabatlarining rivojlanishi va demokratiya jarayonlari bilan bog‘liq holda barcha ijtimoiy munosabatlar tizimining o‘zgarishi sharoitida boshlanadi. O‘z soni bo‘yicha muhim bo‘lgan ijtimoiy guruhlar obyektiv omillarning ta’siri va individual hayotiy sharoitlarning ko‘pligi tufayli ijtimoiy ish obyektlariga aylanadi. Shu nuqtai nazardan, bu holda noqulay, ijtimoiy prognozlash, modellashtirish va loyihalash sohasida bilim hamda ko‘nikmalarga ega bo‘lmagan zamonaviy ijtimoiy tendensiyalarning mohiyatini tushunish juda muhimdir.

Mijozga individual qiyin hayotiy vaziyatni bartaraf etishda yordam berishga chaqirilgan ijtimoiy ishchi, shu bilan birga, individual ijtimoiy guruhlarining jamiyatdagi mavqeini tavsiflovchi hayotning umumiy va maxsus sharoitlari qanday rivojlanib borishini, ushbu rivojlanish tendensiyalari hamda oqibatlari qanday bo‘lishini tushunishi kerak. U yangi ijtimoiy muammoni o‘z vaqtida aniqlay olishi, uning rivojlanish tendensiyasini tahlil qila bilishi, ma’lum bir davrga prognoz qila olishi, aniq bir muammoni hal qilish uchun ijtimoiy loyiha shaklida choralar ko‘rishi va taklif qilishi kerak.

Bugungi kunda ijtimoiy xodim uchun prognozlash va modellashtirishni o‘rganish uning kasbiy tayyorgarligining zaruriy elementiga aylanib bormoqda. Ushbu intizomni o‘rganish zarurati Davlat ta’lim standartida

“Ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni prognozlash va modellashtirish” ning o‘ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi.

Ushbu fanni o‘rganish mavzusi ijtimoiy haqiqatni bilishning o‘ziga xos usuli sifatida prognozlashning konseptual asoslanishi, modellashtirishning o‘ziga xos xususiyatlari, ijtimoiy va bashorat qiluvchi faoliyatni tashkil etishning o‘ziga xos xususiyatlari; ijtimoiy sohasi tuzilmalari, muassasalari misolida ijtimoiy prognozlar va ijtimoiy modellarning tipologiyasi hamda ijtimoiy sohaning turli tarmoqlari faoliyatining xususiyatlarini o‘rganishda muhim vosita hisoblanadi.

Kursning maqsadi - talabalarning ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni tahlil qilish uchun prognozlash tushunchalari va nazariyalari, ijtimoiy jarayonlar bilan bog‘liq prognozlash usullarining mohiyati, shuningdek zamonaviy jamiyatdagi ijtimoiy guruhlarining rivojlanishini prognozlash va rejalashtirish manfaatlari to‘g‘risida g‘oyalar hamda nazariy bilimlarni shakllantirish, zamonaviy jamiyatda ijtimoiy jarayonlar va hodisalarni modellashtirish, bashorat qilishning asosiy ko‘nikmalari va texnologik usullarini o‘zlashtirishdan iborat.

Kurs talabalarning kasbiy standart doirasida maxsus funksiyalarni bajarish uchun zarur bo‘lgan kasbiy malakalarini shakllantirishga, aholini ijtimoiy himoya qilish tizimida faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan tegishli kasbiy va shaxsiy fazilatlarni tarbiyalashga qaratilgan. Shuningdek, aholini ijtimoiy himoya qilish sohasida talabalarning kelgusidagi kasbiy faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga oladi.

«Ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni prognozlash va modellashtirish» fanining asosiy maqsadi talabalarni ijtimoiy bashorat qilish asoslarini o‘rgatish va jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni hal qilishda modellashtirish; ijtimoiy-siyosiy jarayonlarini rivojlantirish ustuvor yo‘nalishlariga muvofiq amalga oshirish jarayonlarni tashkil etish va boshqarish to‘g‘risida yaxlit tushunchani shakllantirish.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qo‘yildi:

- talabalarni ijtimoiy bashorat qilish va modellashtirishning asosiy tushunchalari va mohiyati bilan tanishtirish;
- innovatsiyalarni rag‘batlantirish uchun bashorat qilish zarurligini asoslash;
- ekstrapolyatsiya, modellashtirish va ekspert baholash usullaridan foydalangan holda bashoratli faoliyat metodologiyasini o‘rgatish;

- talabalarga ijtimoiy prognozlashning tipik uslubini, modellashtirishning asosiy bosqichlarini o'zlashtirishga yordam berish;
- ijtimoiy jarayonlarni modellashtirish mantiqiy va texnikasini o'rgatish;
- ijtimoiy modellarni yaratishda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish metodikasi bilan tanishtirish;

Ijtimoiy muammo bu murakkab bilim vazifasi bo'lib, uning yechimi muhim nazariy yoki amaliy natijalarga olib keladi. Uni hal qilish uchun sizga ijtimoiy ta'sir obyekti to'g'risida, uning hayoti, holati va xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatadigan sharoitlar va boshqa omillar to'g'risida tegishli ma'lumotlar kerak.

Ijtimoiy muammolar insoniyatning muhim qismi manfaatlariga ta'sir etuvchi global xarakterga ega bo'lishi mumkin. Shunday qilib, demografik, ekologik, texnogen, oziq-ovqat, energetika va boshqa muammolar hozirgi kunda global xarakterga ega bo'lib, ularni hal qilishda sayyoramizning aksariyat davlatlari ishtirok etishi zarur. Ijtimoiy muammolar individual yoki bir nechta ijtimoiy tizimlarning manfaatlariga taalluqli bo'lishi mumkin. Masalan, ayrim mamlakatlarga, milliy-etnik jamoalarga, uyushmalarga, bloklarga yoki guruhlariga tarqaladigan ijtimoiy inqirozlar.

Muammolar bir guruh odamlar yoki shaxslar hayotining muayyan sohalariga tarqalishi mumkin. Bu odamlar hayotining ijtimoiy-iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy yoki ijtimoiy sohalarini qamrab oladigan muammolar bo'lishi mumkin.

Ijtimoiy ish uchun shaxs va ijtimoiy muhit o'rtasidagi o'zaro munosabatlar jarayonida yuzaga keladigan shaxsiy muammolar alohida ahamiyatga ega. Ijtimoiy muhit shaxsning ijtimoiy manfaatlarini himoya qilishni, uning ehtiyojlarini ro'yobga chiqarishni faollashtiradigan (yoki to'sib qo'yadigan) barcha omillarni o'z ichiga oladi.

Ijtimoiy muammoni hal qilishning eng muhim shartlaridan biri bu uni aniq shakllantirishdir. Agar muammo to'g'ri shakllangan bo'lsa, unda bu, birinchi navbatda, yetishmayotgan ma'lumotlarni to'g'ri yo'nalishda qidirishga imkon beradi; ikkinchidan, bu ijtimoiy ta'sir o'tkazish uchun maqbul vositalarni tanlashni va shu sababli ijtimoiy ish samaradorligini ta'minlaydi. Ijtimoiy muammoni shakllantirishning eng muhim talablaridan biri bu uning amal qilishidir. U haqiqiy ehtiyojlar va old shartlardan kelib chiqishi kerak. Haqiqiy amaliy yoki nazariy ehtiyojlar bilan aloqaning yo'qligi muammoni o'zboshimchalik bilan, uzoqqa cho'zadi.

MUNDARIJA:

	KIRISH.....	3
		
1-mavzu.	Ijtimoiy jarayonlarni bashorat qilishning metodologik asoslari	7
2-mavzu.	Siyosiy bashorat qilish va modellashtirishning umumiy metodologik muammolari	31
3-mavzu.	Ijtimoiy bashoratning paydo bo'lishi va rivojlanishi tarixi	80
4-mavzu.	Ijtimoiy fanning yangi yo'nalishi sifatida ijtimoiy prognozni shakllantirish	104
5-mavzu.	Ijtimoiy prognozlash shakllari	123
6-mavzu.	Ijtimoiy bashorat qilish tamoyillari, shartlari va xususiyatlari	135
7-mavzu.	Ijtimoiy jarayonlarni o'rganishda modellashtirish	152
8-mavzu.	Ijtimoiy modellashtirishni texnologik qo'llab-quvvatlash	169
9-mavzu.	Ijtimoiy muammolar bashorat qilish va modellashtirish obyekti sifatida	178
10-mavzu.	Siyosiy prognozlashda asosiy analitik strategiyalar	196
11-mavzu.	Siyosiy bashorat qilishda deterministik modellar	210
12-mavzu.	Siyosiy bashorat qilishda deterministik modellar	239
13-mavzu.	Xalqaro nizolarni bashorat qilishda "erta ogohlantirish": hodisalarni tahlil qilish strategiyasi	255
	XULOSA.....	271
	NAZORAT SAVOLLARI.....	275
	TEST SAVOLLARI.....	280
	GLOSSARIY.....	304
	ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.....	321

O'QUV ADABIYOTINING NASHR RUXSATNOMASI

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va
innovatsiyalar vazirligining 2023 yil "17" Iyul
dagi "314"-sonli buyrug'iga asosan

G.G'.G'affarova, I.B.Siddiqov

(muallifning familiyasi, ismi-sharifi)

Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitish metodikasi (ma'naviyat

(ta'lim yo'nalishi (mutaxassisligi))

asoslari)

_____ ning
talabalari (o'quvchilari) uchun tavsiya etilgan

Ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni prognozlash va modellashtirish

(o'quv adabiyotining nomi va turi: darslik, o'quv qo'llanma)

_____ ga
O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi
tomonidan litsenziya berilgan nashriyotlarda nashr
etishga ruxsat berildi.

Vazir

I.Abduraxmonov

№ 314 - 166